

موسیقی و تعزیه

پژوهشگر - شاهین مهاجری

در شماره قبل گفته بودیم که تعزیه در اصطلاح هنرهای نمایشی، نوعی نمایش مذهبی است که به مناسبت‌های مختلف و برای بزرگداشت سوگ افراد مقدس برگزار می‌شود. در مورد نحوه سرایی، فرم نمایش، حرکات بازیگران و موسیقی مخصوص تعزیه صحبت کردیم. پژوهشگران اروپایی نخستین مراسم عزاداری ماه محرم را در قرن شانزدهم میلادی نوشته‌اند. برخی از پژوهشگران اعتقاد دارند که تراژدی‌های ملی و حماسی با گذشت زمان رنگ مذهبی گرفته و اصالت نخستین خود را از دست داده و به شکل نمایش‌های مذهبی درآمده‌اند.....

جنبه‌های موسیقایی آواز در تعزیه

(۱) منابع موسیقایی

الف) موسیقی ردیف : «ساختار اصلی موسیقی آوازی تعزیه براساس موسیقی ردیفی ایران شکل می‌گیرد.

حضور نقش‌ها و شخصیت‌های گوناگون و تغییر صحنه‌ها و تاکید بر متن و داستان باعث می‌گردد تا موسیقی بهترین نقش خود را بازی نماید. در اغلب موارد هر شخصیتی در تعزیه در مقامی خاص می‌خواند. واضح است بدون آگاهی از ردیف موسیقی هیچ شبیه خوانی قادر به خواندن درست نخواهد بود.^{۱۷}»

«از مجموع ۱۷۵ تعزیه‌ای که در ۱۲ منطقه‌ی ایران ثبت گردیده است، این نتیجه قابل توجه است که تقریباً در تمام آن‌ها کلیه‌ی دستگاه‌ها و گوشه‌های ردیف موسیقی استفاده شده‌اند. با این حال برخی دستگاه‌ها و گوشه‌ها به دلیل سادگی و انطباق حس‌ی بیشتر، حضور فعال‌تری دارند. به طور نمونه آواز بیات ترک، دشتی و دستگاه شور در بیش از ۷۰ درصد

مجالس تعزیه و دستگاه همایون کمترین استفاده را دارد.^{۱۸}»

در مورد تاریخچه‌ی به‌کارگیری موسیقی ردیف در تعزیه باید گفت که «با حضور آوازخوانان مشهور در دربار قاجاری،

به ساختار موسیقایی تعزیه تشخص آشکار بخشیده شد. این هنرمندان در اثر سال‌ها ممارست توانستند نغمات ردیفی مناسب را شناسایی کرده و به کار گیرند.^{۱۹}» از همین رو مشخص شد که هر مجلس تعزیه می‌بایست با کدام لحن شروع و با کدام لحن پایان یابد.

در این مورد باید از «جناب قزوینی^{۲۰}» نام برد. «حاج ملاعبدالکریم خواننده، ردیف دان و شبیه خوان دوره ناصری و شاگرد آقاچان

خوانده می‌شد.

در سرزمین‌هایی مانند چین، ژاپن، کره، کامبوج، لانوس، هند و در بین پیروان بودا، مراسم مذهبی با جشن‌های سنتی و ملی گره خورده‌اند.

(۲) جناب قزوینی برای هر شخصیت یک مقام موسیقی را به کار گرفت.

مهم‌ترین شاگرد جناب قزوینی، اقبال آذر است.

(ب) موسیقی نواحی ایران:

«در این میان حضور موسیقی نواحی مختلف ایران را نباید از نظر دور داشت. گسترش کاربرد موسیقی ردیف در تعزیه برای تعزیه خوان‌ها به عنوان یک اصل تلقی نگردید و سعی شد تا نغمات بومی مناسب موسیقی تعزیه را انتخاب نمایند. از طریق همین ابداعات، موسیقی تعزیه در هر منطقه صاحب سبکی منحصر به فرد شد. با این حال در این راه به هیچ وجه موسیقی ردیف حذف

نگردید، چنان‌که همواره در رجزخوانی‌ها می‌توان جایگاه محفوظ چهارگانه را مشاهده نمود و سعی شد تا دستگاه‌هایی انتخاب شوند که با مقام‌های محلی آنان هم‌سو باشند.^{۲۲}»

(ج) شیوه اجرای آواز در تعزیه

با توجه به اهمیت آواز در ساختار

ساوهای (در ردیف) و میرزا حسن قزوینی (در شبیه‌خوانی^{۲۱}) در تعزیه‌خوانی ابتکاراتی به خرج داد (به روایت میرزا علی اکبر خرم و خرم به نقل از شیخ احمد مستبصر). از جمله :

(۱) به کارگیری ردیف موسیقی در تعزیه‌خوانی. تا زمان جناب قزوینی تعزیه به صورت قرآنی

صفحه ۳۳

غیره به کار رفته باشد. با وجود عناوین سازهای نامبرده شده، هنوز موردی از کاربرد این سازها در مجالس تعزیه مشاهده نشده است. از طرفی به دلیل انتساب به غنا، این سازها اکثراً در مجالس اشقیای نام برده شده اند. به همین خاطر کاربرد این اسامی در محدوده نسخ بوده و عملاً استفاده نشده‌اند.

منابع و ماخذ

توضیح - تا ردیف ۱۶ در شماره قبل چاپ شده است.

نمایش‌های مذهبی خیابانی و قرون وسطایی اروپا، جای خود را به کارناوال‌های گوناگونی داده‌اند که هر سال در گوشه و کنار اروپا برگزار می‌شوند.

(۱۷) درویشی، محمدرضا. همان ماخذ. ص ۱۲۶

(۱۸) نصری اشرفی، جهانگیر. همان ماخذ. ص ۵۵

(۱۹) همان ماخذ. ص ۵۴

(۲۰)

www.arianews.com/music/history/khateratt/jenab_ghazvinie.htm

(۲۱) ستایشگر، مهدی. نام نامه موسیقی ایران

زمین. اطلاعات، ۱۳۷۶. ص ۱۴۷

(۲۲) نصری اشرفی، جهانگیر. همان ماخذ. ص ۵۴

(۲۳) همان ماخذ. ص ۵۲ و ۵۴

(۲۴) همان ماخذ. ص ۵۵

(۲۵) درویشی، محمدرضا. همان ماخذ. ص ۱۲۷ و

۱۲۸

(۲۶) در تهیهی مطالب این بخش، از (درویشی، محمدرضا. همان ماخذ. ص ۱۲۸ تا ۱۵۵ بهره گرفته شده است.

پایان

جناب آقای جلال میرشمیرانی و خانواده محترم

جناب آقای دکتر علی‌رضا میرشمیرانی و خانواده محترم

جناب آقای جمشید جلالی و خانواده محترم
جناب آقای دکتر بهزاد نقیبی و خانواده محترم

ما را نیز در سوگ خود شریک بدانید.

مهلهی فردوسی - سردبیر

مارش بود و صرفاً برای تقویت حالت نمایشی و تشریفاتی تعزیه اجرا می‌شد. چندی بعد

تعزیه در اصطلاح عمومی نوعی سوگوازی برای افراد مقدس است، اما از نظر هنرهای نمایشی، نوعی نمایش مذهبی است.

دسته‌های نقاره شاهی از تعزیه حذف شدند.

(ب) موسیقی فضا ساز: این موسیقی بخش لازم تعزیه است. تعداد نوازندگان مجری این نوع موسیقی در زمان قاجار از دو یا سه نفر بیشتر نمی‌شد و از سازهای بادی و پوستی مانند شیپور، سرنا، دهل و انواع طبل و گاه قره‌نی (کلارینت) و ترومپت استفاده می‌شد. محصول این گروه تنها ترکیبی موزون از اصوات به جهت ایجاد حس با شکوه جنگی، فضا و طنین برای صحنه‌های مختلف بود و نقش پرکننده صحنه را داشت.

(ج) موسیقی همراهی کننده آواز: به ندرت می‌توان موسیقی همراهی کننده در تعزیه مشاهده کرد. دلایل آن را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۱- به دلیل بی‌توجهی خواننده به بیان صحیح کلمات، همراهی ساز ممکن بود مانع از شنیدن شعر توسط شنوندگان شود.

۲- به دلیل منع یا نهی غنا.

۳- به دلیل تناسب نداشتن نوع سازها با ماهیت آوازهای مبتنی بر ردیف ایرانی.

مهم‌ترین خصوصیت سازهای تعزیه باید حجم بالای صدا دهی آن‌ها باشد، چرا که تعزیه در فضای بزرگ و اغلب باز اجرا می‌شود. سازهای موسیقی ردیف به رغم توانایی در جواب آواز به دلیل حجم کم صداهای برای موسیقی صحنه‌ای تعزیه مناسب نیستند. دلایل حضور سازهایی مانند کلارینت و یا ترومپت در همراهی گه‌گاهی آواز بنا به دلایل فوق است. با توجه به نکاتی که اشاره شد موسیقی تعزیه بیشتر حالت نمایشی به خود دارد تا موسیقایی.

در مورد سابقه‌ی به کار بردن ساز در تعزیه، پاره‌ای از نسخه‌های تعزیه را می‌توان یافت که در آن‌ها عناوینی از قبیل: نای، نی، ساز، تار، چنگ، چغانه، تنبور، بریط، ارغنون، رباب، رامشگر، مطرب، تخته زن، ناقوس زن و

موسیقایی تعزیه، طبیعی است که در اجرای آن شیوه‌های متنوعی به کار گرفته شود. «با این که هیچ منبع مستندی در مورد نحوه اجرای آواز در دوران صفویه وجود ندارد، می‌توان حدس زد که در ابتدای شکل‌گیری تعزیه از اشکالی ملی - بومی مانند دوخوانی (خواندن ابیات یک شعر توسط دو نفر)، گروه‌خوانی (هم‌سرایی توسط چند نفر) استفاده می‌شد»^{۲۳}.

با ورود موسیقی ردیف به تعزیه و تکامل ساختاری آواز، شاهد شیوه‌هایی مانند «سؤال و جواب‌های آوازی، مرکب‌خوانی (در تعزیه‌خوانی به معنای تغییر دستگاه‌ها و نغمات به هنگام ادای اشعار)^{۲۴}»، «پیش‌خوانی (نوحه

قبل از تعزیه که

توسط تعزیه‌خوانان اجرا می‌گردد)، مکالمات آوازی (گفتار موسیقی که ریشه در موسیقی کهن اوستخوانی و

بودانیان نمایش‌های مذهبی خیابانی خود را به صورت کارناوال‌های مختلف برگزار می‌کنند.

یا روضه‌خوانی دارد)، نقالی (به دو صورت مظلوم‌خوانی و مخالف‌خوانی)^{۲۵}» شاهنامه‌خوانی و شیوه‌های دیگر مشاهده

در بسیاری از کشورهای غیرمسلمان جهان، مراسم عزاداری به صورت نمایش‌های مذهبی و هنری در سالن‌های بزرگ نمایشی به اجرا درمی‌آیند.

می‌شوند.

جنبه‌های موسیقی‌سازی در

تعزیه^{۲۶}

بخش سازیک موسیقی تعزیه دارای خصوصیتی متفاوت نسبت به موسیقی آوازی آن است. به طور کلی می‌توان دو نوع کارکرد برای ساز در تعزیه فرض کرد:

الف) موسیقی تشریفاتی: آنچه که در عصر قاجار وجود داشت و در تکیه‌های مهم مانند تکیه‌ی دولت اجرا می‌شد، از این نوع بود. این موسیقی هیچ ارتباطی با متن تعزیه نداشت و توسط گروه‌های موزیک نظام و یا دسته‌های مختلف نقاره شاهی در محوطه‌ی تکیه و قبل از شروع تعزیه و یا در خلال آن اجرا می‌شد. این موسیقی بیشتر دارای قالب‌های نظامی مانند